

НЕ СЁННЯ НАПІСАНАЕ ЧЫТАЮ СЁННЯ

КНИГА ПЕРАСТВАРЭННЯЎ “ФРАНЦЫСК СКАРЫНА. МАЕМ НАЙБОЛЬШАЕ САМІ” АЛЕСЯ РАЗАНАВА

ля сапраўднай паэзіі самая актуальная ва ўсе вякі – праблема традыцый і наватарства. Алесь Разанаў успрымае яе выключна дыялектычна, бо лічыць эвалюцыю творчасці не лінейнай, а дыскрэтнай, нават парадаксальнай з’явай. Ён сцвярджае: каб стаць дастаткова традыцыйным, неабходна быць дастаткова творчым, а сама традыцыя спадкуе ў супрацьстаянні і супрацьдзеянні. Інакш яна апусціцца да звычайнага прымітыўнага пераймання і, у найлепшым выпадку, толькі паўторыць знойдзенае і здабытае. Шматаблічнасць і ўнутраную супярэчнасць спадчыны, якая праяўляецца і знешне, ён увасабляе ў адным з версэтаў:

*Калі яна цяжар – тады яна крылы,
калі яна вярэдзіць – тады яна гоіць,
калі яна знясільвае – тады дае
сілу [1, с. 9].*

На жаль, спадчына для нас часцей за ўсё – музейны артэфакт, нешта віртуальнае. Каб яна ажыла, ёй неабходна не толькі знаходзіцца ў мінулым, але і быць пастаянна гатовай для ўзаемадзеяння з наступнымі пакаленнямі: “яна мусіць знаходзіцца не толькі там, але і тут, не толькі ў гарызантальным пласце сваёй гістарычнай эпохі, але і ў вертыкалі пастаяннага дыялогу з наступнасцю” [2, с. 7]. Гэты дыялог шматстайны і шматаспектны, але мы сканцэнтруем увагу на спадчыне Ф. Скарыны, адроджанай нашым таленавітым сучаснікам.

Цікавае А. Разанава да гісторыі роднай літаратуры тлумачыцца супярэчліва-ўзрушаным адкрыццём: мы адначасова надзвычай бедныя і, як гэта ні парадоксальна, багатыя. Бедныя таму, што забыліся пра залатаносныя пласты айчынай культуры, пакінулі іх толькі даследчыкам старадаўняй літаратуры, якія не могуць падзяліцца радасцю знойдзенага з шырокім колам грамадскасці, актывізаваць спадчыну, вярнуць яе ў сучаснасць, зрабіць карыснай і плённай. Мы надзвычай неабачлівыя, калі забываемся пра такія скарбы і пакідаем іх толькі як сведчанне гісторыі пэўнай духоўнай ці рэлігійнай барацьбы, палемікі, уводзімаў у асновы адпаведнай канфесіі. Калі б мы вылучылі паэзію з гэтых часавых напластаванняў, то ўбачылі б, якая багатая наша літаратура на розных гістарычных этапах, знайшлі б грунтоўныя доказы таго,

што развіццё нацыянальнай культуры не перарывалася ні на імгненне: у “Малой падарожнай кніжцы” Ф. Скарыны зусім нядаўна даследчыкі знайшлі тры малітвы Кірылы Тураўскага.

Скарб класічны сышоў ад беларусаў не таму, што закліты (згадаем класічны фальклорны матыў) або так было прадвызначана нейкім тастаментам. За пяць вякоў змянілася сама мова, і многія заповітныя словы загучалі па-іншаму. Патрэбен быў новы чараўнік, што разгадае пісьмёны, а значыць, і тайну, *сокрытую в нихъ*, і верне законным нашчадкам. Толькі ў такім выпадку адбудзецца дыялог, у якім ужо прысутнічае адзін пачатак – створанае ў мінулым. Цяпер патрэбна яго актывізаваць у сучаснасць, натуральна адрадыць у цяперашняе, уключыць гэтыя полюсы, паміж якімі і здзейсніцца рэакцыя адраджэння.

У адным са зномаў А. Разанаў чарговы раз наракае на тое, што спадчына існуе да гэтага часу сама па сабе, яна зусім не асветленая нашай сур’ёзнай увагай і разуменнем. І хоць збольшага некаторыя яшчэ ведаюць, дзе і што захоўваецца, але гэтага мала для таго, каб спадчына стала чыннікам нацыянальнай свядомасці.

А вось такой, як у нас цяпер, – непрачытанай і неспасцігнутай, не ўключанай у сучасны літаратурны працэс – яна можа толькі страчвацца і, нарэшце, зусім змоўкнуць. “Спадчына не ў мінулым, а з мінулага: яна – вектар, які паказвае дарогу, яна – аблічча ўчалавечанага часу” [2, с. 42], зазначае ўскрыўджаны паэт.

Маючы ўстойлівыя каардынаты, што абумоўлена яе выключнай амбівалентнасцю, спадчына нязменна мінулая і сучасная адначасова. Яе сутнасць, існасць – здабытак гісторыі, у той час як яе спецыфічнасць і непаўторнасць схавана ў чалавечых душах. А. Разанаў нават знайшоў глыбокую логіку ў тым, што ў жабрака забіраюць апошнія, у той час як багатаму даецца празмерна. Скарбам мінулага валодае той, хто мае сілу яго засвоіць, а хто не мае адпаведнай моцы – застаецца толькі ахоўнікам. Вартасць спадчыны не ў суме экспанатаў, а ў здольнасці апошніх адгукацца на рэха, якое звяртаецца да сучаснікаў іх жа галасамі. Калі ж рэха не адказвае, спадчына моўкне. Не захоўваецца, то знікае: “Спадчына адбываецца як суразмова, у якой тое, што ёсць, самаасэнсоўваецца, што яно ёсць” [2, с. 72].

Старажытнае беларускае прыгожае пісьменства ў выключнай ступені неактывізавана, яно

амаль не прысутнічае ў нацыянальнай духоўнай традыцыі. Падобную сітуацыю нельга растлумачыць толькі спецыфікай нашага культурнага развіцця, бо яна абумоўлена больш складанымі заканамернасцямі. А. Пушкін у 1830 г. пісаў: «К сожалению, старинной словесности у нас не существует. За нами темная степь, а на ней возвышается единственный памятник: “Слово о полку Игореве”». Старажытная літаратура ўспрымалася як выток новай, яе “младенческое состояние” (Д. Ліхачоў), чарнавік будучай класікі, той самы палімпсест.

Зыходзячы з такіх пазіцый, старадаўнюю літаратуру лічаць першапачатковым этапам новай, хоць гэта кардынальна адрозныя мастацкія сістэмы, не звязаныя “ни по задачам, ни по содержанию, ни по форме, ни по литературному стилю, ни по своей, так сказать, природе” (М. Нікольскі). Мы забываемся, што творы той эпохі маюць адметны лад свядомасці, спосаб мыслення мастака, ягонага ўспрымання свету і адлюстравання-ўвасаблення. Мала таго, царкоўная кніжнасць успрымаецца як зыходны этап свецкай літаратуры, а таму і аналізуецца па прынцыпах апошняй. А твор, пазбаўлены канкрэтных умоў свайго мастацкага быцця, перастае ўспрымацца як эстэтычная з’ява.

Алесь Разанаў праводзіць своеасаблівы эксперымент, спрабуючы зразумець, якія эстэтычныя дасягненні беларусаў з даўніх часоў могуць адгукнуцца ў трэцім тысячагоддзі. І сам становіцца рэтранслятарам, узмацняльнікам, рэзанатарам нацыянальнай класічнай традыцыі. Да перастварэння скарынаўскіх твораў ён выдаў “Кнігу ўзнаўленняў”, што стала своеасаблівай жывой вадою для сучаснай нацыянальнай літаратуры, бо ўваскрэсла для сучаснага карыстання (а не толькі для архіўна-музейных стэлажоў) значныя артэфакты, пра якія нават і не здагадваўся паспаліты чытач. У прадмове падкрэсліваецца: «*Адамкнутыя паэтычным ключом, нямелья творы старажытнай літаратуры нанова ўваходзяць у рэчаіснасць і нанова прамаўляюць тое, што яны казалі ў свой час.*

Пры ўсёй сваёй разнастайнасці яны ўзаемададаюцца і, сабраныя ў “Кнігу ўзнаўленняў”, уяўляюць беларускі кніжны эпас» [3, с. 134].

Сам аўтар добра ўсведамляе, што ў гісторыі кожны чалавек знаходзіць нешта сваё, тое, што кліча яго, спадзяецца на водгук: “*гісторыя зноў-такі чалавекам успрымаецца і клічацца праз прызму сучаснасці, праз прызму таго, хто ён ёсць цяпер*”. Ён адмаўляецца ад увасаблення сярэднявечнага класічнага гераічнага эпасу, распрацаванага, багатага, узнёслага, засяроджваючыся на творах выразна анталагічнага, філа-

софскага зместу, у якіх паказана ўспрымання беларускага Бога, Збавіцеля, свету, раю і пекла, асэнсаванне сутнасці жыцця і смерці. Усё гэта спрыяла поспеху перастварэнняў скарынаўскай спадчыны вядучым паэтам сучаснасці А. Разанавым.

Сваю прысутнасць у далёкім мінулым аўтар тлумачыць тым, што ў найбольш інтэнсіўныя часы жыцця нашага грамадства кардынальна мяняецца кантэкст гісторыі, нават мера кантэксту гэтай самай гісторыі. У праламленні на сябе ён нават паэтычна сцвярджае, што раптоўна пачаў пачуваць сябе жыхаром Вялікага Княства Літоўскага: “*І гэтак адчуванне дапамагае мне ўваходзіць, скажам, у кантэксты іншых народаў як свайму чалавеку. Проста жыхар Беларусі – я не маю ўваходу ў тую самую кантэксты. У Еўропе і па-за межамі яе мяне вельмі кепска ведаюць, амаль не ведаюць. Але калі я станаўлюся жыхаром Вялікага княства Літоўскага, я напросту ўваходжу ў Еўропу, мяне там прымаюць і ведаюць*” [4, с. 75].

У пэўнай ступені іранізуючы, А. Разанаў вельмі сур’ёзна ацэньвае падобную справу і яе перспектывы, бо разумее, якую ролю адыгрываюць у працэсе самаідэнтыфікацыі народа гістарычныя творы. Наш сучаснік сцвярджае, што эпас можа быць створаны не толькі на аснове гістарычных падзей або фальклору. Эпасам можа быць і ўзноўленая сума тых самых твораў, якія ўжо ў нас ёсць, але якія ляжаць у нашых запасніках, у нашай спадчыне, бо, паводле ягонага афарыстычнага выслоўя, “*эпас не доўгая форма, а доўгая дарога: з дому дадому*”. Адраджэнне падобных асноў будзе садзейнічаць таму, што, як прыгожа зазначыў паэт, пагроза нацыянальнаму існаванню не пасмее падступіцца да народа.

Як бачым, перад пісьменнікамі ўжо ў тую часу стаяла выключная задача, з якой яны паспяхова справіліся, бо, валодаючы адмысловым талентам, здолелі выкласці “ў метрах” сваё ўспрымання асноўных палажэнняў хрысціянства, нават растлумачыць сутнасць кожнага радка загалоўнай хрысціянскай малітвы “Ойча наш”, значнасць роднай мовы для існавання нацыі: “если она до конца згинет, с нею згинуть” (В. Цяпінскі)

Якраз падобныя спробы знаходзяць водгукі ў наш час. А. Разанаў дасканала адчувае ток гісторыі, менавіта таму працэс звядзення кардынальна адрозных эпох стаў для яго значным этапам у творчай эвалюцыі. Ён знайшоў новы падыход да асэнсавання і засваення класічнай спадчыны і тым самым здолеў вылучыць тое сутнасна-ўнутранае, што дазволіла паяднаць памкненні творцаў XVI і XXI стагоддзяў. Ён ужо не тэарэ-

тычна, як у зномах, а на практыцы даказвае, што паэтычны твор значны не тым гукам, які чуецца ў працэсе чытання, а тым рэхам, што ўзнікла пасля таго, як той сціхне. Калі гук-голас чуецца праз такі далёкі адрэзак часу, то гэта сведчыць пра ягоную сілу і дакладную інтанацыю, здольную паяднаць пакаленні. Менавіта таму дадзеная паэзія можа быць далучана да высокіх сфераў, бо, жывучы велічнымі ісцінамі, яна так і не паддалася нізкім. Калі б такое было дазволена, то яна проста знікла б, нібы тая птушка, што раптам развучылася лётаць, упала ў палёце і разбілася.

У структуру традыцыі заўсёды ўваходзіць і кампанент будучыні. Наш сучаснік успрымае традыцыю як дыялог таго, што ёсць, што было і, галоўнае, вызначальна-парадаксальнае, што будзе, як гэта ні падавалася б некаму дзіўным ці выразна супярэчлівым. Тут А. Разанаў блізкі да Т. Эліята, які ў эсе “Традыцыя і індывідуальны талент” сцвярджаў: “Новы твор мастацтва ўплывае адначасова на ўсе папярэднія мастацкія творы. Існыя помнікі мастацтва ствараюць ідэальны парадак, узгадняюцца паміж сабой, але гэты парадак непазбежна мяняецца са з’яўленнем сярод іх новага (сапраўды новага) мастацкага твора. І цяпер ужо, каб узнавіць дасканалую паслядоўнасць мастацкіх твораў, увесь папярэдні парадак абавязаны змяніцца, хоць бы крыху, і таму каштоўнасці кожнага мастацкага твора ў адносінах да ўсіх астатніх твораў прыстасоўваюцца і ствараюць паміж сабой новую ўзгодненасць... Мінулае змяняецца пад уздзеяннем сучаснага, як і сучаснае кіруецца ў сваім развіцці мінулым”.

Гэта азначае, што мінулае ў эстэтыцы, як і ў гісторыі ўвогуле, абсалютна непрадказальнае, нягледзячы на тое, што яшчэ Ф. Шлегель усклікнуў: гісторык – гэта адвернуты назад прарок. Значныя духоўныя набыткі сучаснасці маюць моц і мажлівасць паўплываць на бытаванне папярэднікаў, прымусіўшы іх гаварыць праз стагоддзі на хвалі нашчадкаў, тым самым кардынальна змяніўшы код доступу. Узоры духоўнай традыцыі шыхтуюцца ў новы рад, надаючы самім сабе новае ўспрыманне і разуменне.

І цалкам мажліва, што цяпер змяніцца ўспрыманне многіх згаданых пісьменнікаў і іх твораў, якія набудуць новую ацэнку, і найперш гэта тычыцца Францыска Скарыны. Беларускі паэт ХХІ ст. выразна змяняе стаўленне да класічных асоб старажытнасці, што найперш абумоўлена ўспрыманнем усходняга першадрукара як паэта. Калі раней лічылася, што толькі ў трох кнігах Ф. Скарыны, надрукаваных у Празе – *Іов* (1517), *Исход* (1519), *Эсфирь* (1519), – змешчаны вершы, першыя ўзоры новай паэзіі Беларусі,

то А. Разанаў услед за некаторымі вучонымі, у прыватнасці П. Беркавым, а хутчэй за ўсё, незалежна ад іх, інтуітыўна адчуў, што паміж вершамі першадрукара і прэзаічнымі прадмовамі не існуе пераходнай мяжы. Ужо існавала гіпотэза, што, запісаўшы прозу Ф. Скарыны вершамі, яе можна лічыць *паэзіяй*, бо ёй уласціва *parallelismus membrorum* (паралелізм членаў), у якіх у сваю чаргу дамінуе рытмічная адзінка біблейскага верша. А. Разанаў настолькі захоплены адкрыццём, што *забывае* не толькі *віршы* Ф. Скарыны, але і яго акравершы і акафісты з прадмоў, якія таксама, як лічыцца, належаць Ф. Скарыну. Параўнаем фрагмент арыгінала з “Предьсловия в Псалтирь” Ф. Скарыны: “*Псалом ест всея църкви единый глас, свята украшаеть. Псалом всякую противность, еже ест бога ради, усмирять. Псалом жестокое сердце мякчить и слезы с него, яко бы со источника, изводит. Псалом ест ангельская песнь, духовный темъян, вкупе тело пѣнием веселить, а душу учит*” [5, с. 17]. І ягонае перастварэнне А. Разанавым, якое нават знешне ўжо набывае новае ўцялесненне:

*Псалом – суадзіны голас
усёй царквы Багаіснай,
ён упрыгожвае набажэнства
і аздабляе свята,
а ростыркі,
злыбеду,
варажнечу
дзеля Ёсывышняга Бога
змірае.
Нават каменнае сэрца
псалом расчульвае і змякчае,
і слёзы з яго вытачае,
быццам ваду з крыніцы.
Псалом – песнаспеў анёльскі,
цімвян духоўны:
вучыць душу, а цела
вяселиць спевам [6, с. 11].*

Першыя спробы ўвасаблення спрадвечнай мудрасці былі здзейснены нашым сучаснікам у 1995 г., калі ён перастварыў “Предисловие доктора Франциска Скорины в книгу Иисуса Сирахова” пад адметным загаловам “У сціплыя словы ўкладаючы розум вялікі” (“*во кратких словах великий и многый розум замыкаючи*” – гучала ў арыгінале); “Предисловие доктора Франциска Скорины с Полоцька в книги Иудиф-вдовицы” пад тытулам “Як пчолы бароняць вуллі свае”; “Предисловие доктора Франциска Скорины с Полоцька в книгу Песнь Песням царя Саломона” под заглавием “Прарочыў цар Саламон”. Яны былі надрукаваны ў часопісе “Крыніца” (1995, № 9). Цяпер, амаль праз чвэрць стагоддзя, тытанічная праца завершана.

Алесь Разанаў практычна сцвердзіў канцэпцыю паэтычнага пачатку прадмоў Ф. Скарыны на сэнсавым, лексічным, сінтаксічным, стылявым узроўнях, ні на хвіліну не выпускаючы вялікі эстэтычны пачатак запаветаў першадрукара: ён здолеў не толькі спасцігнуць апошняе, але і данесці яго праз стагоддзі да нашага сучасніка.

*Понеже от прирочения
звери, ходящие в пустыни,
знаютъ ямы своя;
птицы, летающие по въздуху,
ведаютъ гнезда своя;
рыбы, плавающие по морю,
и в реках
чуютъ виры своя;
пчелы и тым подобная
боронятъ ульев своих, –
такъ ж и люди,
игде зародилися и ускуормлены
суть по бозе,
к тому месту великую
ласку имають [5, с. 45].*

*Як звяры,
што блукаюць у пушчы,
ад нараджэння
ведваюць сховы свае,
як птушкі,
што лётаюць у паветры,
помняць
гнезды свае,
як рыбы,
што плаваюць у моры і ў
рэках,
чуюць віры свае
і як пчолы
бароняць вулі свае –
гэтак і людзі
да месца, дзе нарадзіліся
і ўздаваны ў Бозе,
вялікую ласку маюць [6, с. 116].*

Надзвычай складаная задача стаяла перад нашым сучаснікам. Аднак А. Разанаў знаходзіць неабходныя паэтычныя сродкі, каб перадаць мудрасць і прыгажосць урачыстых прадмоў-пропаведзяў вялікага асветніка і паэта, даволі часта ўзбагачаючы іх уласнымі дыямен-тамі. Паціна часу пакрыла багет і фарбы старадаўніх карцін, якімі можна ўявіць згаданыя ўзоры мастацкага слова Сярэднявечча, тым самым надаўшы ім неабходны шарм і высакароднасць, што дазваляла заняць адпаведнае месца ў айчынным пантэоне. Адноўленыя ж вопытнаю і ў той жа час ашчаднаю рукою майстра, яны заблішчэлі ўжо не напластаваннямі часу, а рэальнымі блікамі жыцця. Бо аднаўляў-рэстаўраваў класічныя артэфакты не рамеснік, а таленавіты творца з сэнсарным духоўным пацупцём часу. Ю. Тувім неяк згадваў, што перакладзены верш павінен паказваць той самы час, што і арыгінал, а праца перакладчыка роўнавялікая дзейнасці гадзіннікавага майстра. А. Разанаў пераводзіць стрэлкі часу дакладна і беспамылкова.

Алесь Разанаў спасціг паэтыку старабеларускай традыцыі і авалодаў ёй. Адмаўляючыся ад літаральнага тлумачэння тэксту, ён адыходзіць ад падманнага сугучча старажытнага маляўнічага слова, імкнучыся захаваць сэнс і рытміку. Гучанне і арыгінала, і новага арыгінала сугучна. Сучасны чытач трапляе ў залежнасць ад рытмалагічнага ладу, які дасягаецца выключным майстэрствам паэта і яго абсалютным музычным слыхам. Камертон гучання мінулага адэкватны ягонаму рэху і рэтрансляцыі ў наш дзень.

У горніх сферах быцця сучаснай беларускай мовы надзвычай цяжка знайсці адпаведныя паралелі стыхія высокай кніжнасці, якая мела слаўныя традыцыі, бо была асветлена промяні-мялікай паэзіі стараславянства. Менавіта таму іх механічнае ўключэнне ў сучасны тэкст нагадвае дыямент на лахманах. Гэта добра адчувае наш сучаснік, які адмаўляецца ад слоў *понеже, благій, изрядъных, благодати, прелесть*. Ён замяняе іх уласнымі словамі, прыдуманымі і створанымі менавіта для падобных сітуацый. Слова *бачнае знакаванне, лагодань, з'яўленыя знакаванні* загучалі натуральна і адэкватна сярэднявечнай традыцыі. Нават нейтральнае, здавалася б, слова *тайны* замяняе на *таемствы*, якое гучыць і па-беларуску, і ўзвышана. Хоць трэба адзначыць, што ўсё ж такі разанаўскае *“і моцна хацеў”* саступае скарынаўскаму *“И возръвновал есть тому”*, бо ў апошнім чытацце не толькі памкненне ўнука працягнуць справу дзеда, але і класічнае чалавечае – пераўзысці ўжо не толькі родзіча, але і суперніка ў велічнай справе. Падобныя сэнсавыя глыбіні А. Разанаў заўсёды вылучае, бо ён упэўнены, што ў перакладзе вершаў трэба ісці за тым, за чым ідуць яны: перакладаць не словы і не строфы, а тое, што перакладаюць яны, вершы, – сэнс, гукасэнс, духасэнс. Тым болей, што менавіта таму пераклад у асобных выпадках можа быць больш дасканалым, чым арыгінал.

Як вядома, амаль усе народы могуць чытаць на роднай мове Уільяма Шэкспіра, за выключэннем, зразумела, англічан, бо ягоныя творы напісаныя на стараанглійскай мове. Кніга Алеся Разанава дапаможа сучаснікам прачытаць *сёння* напісанае *не сёння*, звярнуцца *людю наспалі-тату* да вечнай спадчыны вялікага асветніка і друкара.

Спіс літаратуры

1. **Разанаў, А.** Лясная дарога : версэты / А. Разанаў. – Мінск : Логвінаў, 2005. – 200 с.
2. **Разанаў, А.** Сума немагчымасцяў : зномы / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. – 122 с.
3. **Разанаў, А.** Кніга ўзнаўленняў / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2005.
4. **Разанаў, А.** З апокрыфа ў канон : гутаркі, выступленні, нататкі / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2010. – 130 с.
5. **Скарына, Ф.** Творы : прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 207 с.
6. **Разанаў, А.** Францызск Скарына. Маім найбольшае самі : Кніга перастварэнняў / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 2017. – 223 с.

Іван ШТЭЙНЕР,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.